

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ/THEORY OF STATE AND LAW/
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

<https://doi.org/10.59546/18290744-2023.4-9-3>

ՌԱՖԱՅԵԼ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու
ԱՐՄԵՆ ՇՈՒՔՈՒՐՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության,
սոցիոլոգիայի և իրավունքի
ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու*

RAFAYEL VARDANYAN
Candidate of Law
ARMEN SHUKURYAN
*Senior researcher at the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of the NAS of the RA,
Candidate of Law*

РАФАЭЛЬ ВАРДАНЯН
кандидат юридических наук
АРМЕН ШУКУРИИ
*старший научный сотрудник института философии,
социологии и права НАН РА,
кандидат юридических наук*

**ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ
(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԸ)**

**ORIGIN AND DEVELOPMENT OF COMPARATIVE JURISPRUDENCE
(MAIN LANDMARKS OF HISTORICAL DEVELOPMENT)**

**ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СРАВНИТЕЛЬНОЙ ЮРИСПРУДЕНЦИИ
(ОСНОВНЫЕ ВЕХИ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ)**

Ներածություն

1. Համեմատական իրավագիտության գաղափարի ծագումն ու զարգացումը հին աշխարհում: 2. Համեմատական իրավագիտության հայացքների զարգացումը Միջին դարերում: 3.

XIX դարի համեմատական իրավագիտության ընդհանուր բնութագիրը: 4. Համեմատական իրավագիտության պատմափիլիսոփայական ուղղությունը Գերմանիայում: 5. Համեմատական իրավագիտության ֆրանսիական դպրոցը: 6. Համեմատական իրավագիտության զարգացումն Անգլիայում և ԱՄՆ-ում: 7. Համեմատական իրավագիտությունը Ռուսաստանում: 8. Համեմատական իրավագիտությունը XX դարի առաջին կեսին: 9. Համեմատական իրավագիտությունը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ընկած ժամանակաշրջանում: 10. Համեմատական իրավագիտությունը և միջազգային գիտական համագործակցությունը:

Հիմնական հետազոտություն

Համեմատական իրավագիտության զարգացման խնդրում նշանակալի դեր են խաղացել նաև Վերածննդի և Լուսավորության դարաշրջանի ներկայացուցիչները:

Ըստ ֆրանսիացի մասնագետների՝ համեմատական իրավագիտությունը սկսվում է Շ. Մոնդեսքյոյի «Օրենքների ոգու» աշխատությամբ¹:

Անգլիացիները գտնում են, որ համեմատական իրավագիտության հիմքը դրել է Ֆրենսիս Բեկոնը, որը լայնորեն օգտագործել է իր կողմից մշակված համեմատական մեթոդաբանությունը²:

Գերմանացիների կարծիքով՝ առաջինը Լեյբնիցն է առաջ քաշել տարբեր իրավական համակարգերի համեմատական հետազոտության անհրաժեշտությունը:

Համեմատական իրավագիտությունը երկարատև և հակասական պատմություն ունի: Ֆրանսիացի հայտնի իրավաբան Ռենե Դավիթի կարծիքով՝ համեմատական իրավագիտությունն այնքան հին է, որքան պետությունը և իրավունքը³:

Պատմական փաստերը վկայում են, որ համեմատական իրավագիտության սաղմերը ձևավորվել են Հին Արևելքի, Հին Աթենքի և Հռոմի ստրկատիրական պետություններում: Այսպես, օրինակ, համեմատական իրավագիտության որոշակի գաղափարներ է բովանդակում Հին Չինաստանի (IV ք.ծ.ա) հասարակական քաղաքական մտքի հուշարձաններից մեկում⁴, որտեղ խոսվում է տարբեր երկրների կարգերի մասին և դատողություններ է արվում, թե ինչպիսի օրենքներ պետք է լինեն տարբեր երկրներում: Այն երկրներում, - նշում է հեղինակը, - որտեղ խելաթյուրվում է օրենքը, խախտվում է նաև կարգը, և երկրում տիրում է անկարգությունը:

Համեմատական իրավագիտության գաղափարները Հին աշխարհում առավել ցայտուն են դրսևորվել Հին Աթենքի փիլիսոփաների և Հին Հռոմի իրավաբանների աշխատություններում: Արևմտյան գիտնականների կարծիքով՝ հենց այստեղ են առաջին անգամ ձևավորվել ոչ միայն համեմատական-իրավական գաղափարները, այլև գործնականում առաջին անգամ է փորձ արվել համեմատական հետազոտության ենթարկել պետությունը և իրավունքը: Այսպես, մեզ հասած մի շարք իրավական հուշարձաններ (օրինակ՝ XII տախտակների օրենքը 451-450թթ. ք.ծ.ա.) արդյունք են համեմատական-իրավական գաղափարների: Արևմուտքի հետազոտողների կարծիքով՝ Հռոմում XII աղյուսակների օրենքները կազմվել են հունական իրավունքի ուղղակի ազդեցության շնորհիվ, որոնց հիմքում ընկած են Սոլոնի օրենքների դրույթները: Հունական իրավունքի և իրավական մտքի ազդեցությունը հռոմեական իրավուն-

¹ Տե՛ս *Марченко М. Н.*, Сравнительное правоведение. Общая часть, М., Зерцало, 200 с., с. 42:

² Մանրամասն տե՛ս *Романов А. К.*, Правовая система Англии. М., 2000:

³ Տե՛ս *Давид Р.*, Основные правовые системы современности / Сравнительное право, М., 1967, էջ 25-26):

⁴ Տե՛ս Книга правителя области Шан (Шан Дзюнь Шу.) М., 1993, էջ 212-213):

քի վրա նկատվում է նաև Գայոսի «Ինստիտուցիաներում»: Վերջինս ծառայել է որպես դասագիրք հռոմեական իրավունքի ուսումնասիրման համար: Հռոմեական իրավաբաններն օգտագործում էին նաև կայսրության այլ ժողովուրդների իրավական զարգացման արդյունքները: Դրանցից ամենից հաջողված իրավական ինստիտուտները խորը և համակողմանի ուսումնասիրությունից ու իմաստավորումից հետո, ձևափոխվում և հարմարեցվում էին հռոմեական իրականության պահանջներին: Այդպիսի շատ ինստիտուտներ այնքան էին վերափոխվում ու լրացվում հռոմեական իրավաբանների ջանքերով, որ ակնհայտորեն կորցնում էին իրենց ինչպես սկզբնական ձևը, այնպես էլ բովանդակությունը: Արդյունքում դրանք հաճախ ներկայացվում էին որպես հռոմեական հեղինակների ստեղծագործություն: Այսօրվա ուսումնասիրողը կարող է հայտնաբերել այդ փոխառումը միայն այն պարագայում. եթե տիրապետում է հին հռոմեական իրավունքի աղբյուրների և կայսրության տարբեր մասերում ապրած ժողովուրդների իրավական հուշարձանների բազմակողմանի իմացությանը:

Համեմատական իրավագիտության գաղափարները արժարժվել են նաև անտիկ դարաշրջանի փիլիսոփաների մի շարք աշխատություններում, մասնավորապես՝ Պլատոնի «Օրենքներ»-ում և Արիստոտելի «Պոլիտիկա»-ում: Պլատոնը, համեմատելով հունական քաղաք-պետությունների (պոլիսների) օրենքները, դրանց արդյունքների հիման վրա հետևություններ է արել իդեալական պետության կառուցվածքի վերաբերյալ, որտեղ, ըստ նրա, գործում են դիտարկված օրենքներից առավել համապատասխանողները: Օրենքների համեմատական-իրավական վերլուծության շնորհիվ՝ Պլատոնը հետևություն է անում, ըստ որի՝ կործանման է ենթակա այն պետությունը, որտեղ օրենքն ուժ չունի և գտնվում է որևէ մեկի իշխանության ներքո: Պետության փրկությունը Պլատոնը տեսնում է այնտեղ, որտեղ երկիրը կառավարում են օրենքները: Համեմատական-իրավական հսկայական նյութի հիման վրա է գրվել Արիստոտելի «Պոլիտիկա» նշանավոր աշխատությունը: Հետազոտողների վկայությամբ այդ աշխատանքում օգտագործվել է հունական 158 և բարբարոս քաղաք-պետությունների սահմանադրական օրենսդրությունը: Համեմատական-իրավական մեթոդի շնորհիվ՝ Արիստոտելը հետևություններ է անում կառավարման լավագույն ձևի, լավ օրենքների ու բարքերի մասին⁵:

Միջին դարերում համեմատական իրավագիտության գաղափարները որոշակի զարգացում ունեցան հռոմեական իրավունքի փոխառման (ռեցեպցիայի), կանոնական իրավունքի ձևավորման և համակարգման, ինչպես նաև ազգային իրավական համակարգերի (հիմնականում) սովորութային իրավունքի հենքի վրա:

Հռոմեական իրավունքի ռեցեպցիան հսկայական նշանակություն ունեցավ մայրցամաքային (ռոմանագերմանական) իրավական համակարգի ձևավորման գործում: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է առավել խորությամբ և մանրամասն դիտարկել այդ պատմական երևույթը:

Ամենաընդհանուր գծերով ռեցեպցիան կարող է բնութագրվել որպես որևէ պետության կողմից մեկ այլ պետության ավելի զարգացած իրավունքի և իրավական համակարգի ընդօրինակում (փոխառում): Իսկ հռոմեական մասնավոր իրավունքի ռեցեպցիան կարելի է բնութագրել որպես հետագա քաղաքակրթությունների զարգացման ընթացքում նրա հիմնական սկզբունքների և դրույթների, ինչպես նաև հռոմեական իրավունքի հոգու ընկալում և վերածնունդ:

Հռոմեական իրավունքի ռեցեպցիան ոչ թե առանձնակի, միանվագ իրադարձություն էր, այլ բարդ և բազմաստիճան գործընթաց: Ռեցեպցիայի առաջին քայլերն էին 11-րդ և 12-րդ դա-

⁵ См. Нерсесянц В. С., История политических и правовых учений, М., 2014:

րերում Իտալիայի քաղաքների և Եվրոպական այլ երկրների համալսարաններում հռոմեական իրավունքի ուսումնասիրությունները:

Ընդհանրապես իրավունքի ընդօրինակումը հասարակության իրավական պահանջ-մունքների արդյունք է: Այն կարևոր գործոն և խթանիչ է ազգային ինքնավար իրավական համակարգերի զարգացման համար:

Մասնավորապես, հռոմեական իրավունքի ընդօրինակումը կատարվել է տարբեր եղա-նակներով ու ձևերով: Մասնագիտական գրականությունում նշվում է հռոմեական իրավունքի ռեցեպցիայի հետևյալ ձևերը.

1. կրթական հաստատություններում հռոմեական իրավունքի ուսումնասիրում՝ որպես հանրակրթական իրավաբանական առարկա,

2. հռոմեական իրավունքի՝ որպես մշակութային արժեքի ուսումնասիրում,

3. հռոմեական մասնավոր իրավունքի նորմերի և դրույթների ուղղակի կիրառումը,

4. հռոմեական մասնավոր և հանրային իրավունքի հիմնարար դրույթների, սկզբունքնե-րի, գաղափարների և կատեգորիաների յուրացում ու օգտագործում:

Հռոմեական իրավունքի ընդօրինակման դասական օրինակներ են համարվում Ֆրանսիա-կան քաղաքացիական օրենսգիրքը (1804 թ.) և գերմանական քաղաքացիական օրենսգիրքը (1896 թ.): Նշված օրենսգրքերը զգալի ազդեցություն ունեցան բազմաթիվ երկրների քաղա-քացիական օրենսգրքերի մշակման և ընդունման համար: Հռոմեական իրավունքը անուղղա-կի եղանակով՝ հունարյուզանդական իրավունքի միջոցով, որոշակի ազդեցություն է ունեցել նաև հայ իրավունքի վրա:

Միջին դարերում Եվրոպայում համեմատական-իրավաբանության զարգացման ոլորտում քրիստոմատիկ աշխատանք էր համարվում անգլիացի իրավաբան-կոմպարատիվիստ Ֆոր-տեսքյուի (XVդ.) երկերը՝ «Անգլիայի կառավարումը» և «Անգլիական օրենքների գովքը»: Այդ աշխատություններում հեղինակն առաջին անգամ համեմատական վերլուծության է ենթարկել Անգլիայի և Ֆրանսիայի օրենքներն ու գերապատվությունը տվել է անգլիական օրենքներին, գտնելով, որ այդ օրենքներն առավել են համապատասխանում հասարակության իրավական պահանջունքներին:

XV-XVI դդ. Անգլիայի իրավական համակարգերը և ինստիտուտները համեմատական վեր-լուծության է ենթարկվել նաև այլ հեղինակների աշխատություններում, մասնավորապես՝ Հ. Գերմեյնի «Դոկտոր և ուսանող» աշխատանքում:

Համեմատական-իրավական հետազոտությունները շարունակվեցին ողջ միջնադարում, ընդհուպ մինչև նոր ժամանակները, երբ միմյանց հաջորդեցին Մոնտեսքյուն, Հուգո Գրոցիո-սը, Պուֆենդորֆը և այլք:

Նոր և նորագույն ժամանակաշրջանում համեմատական-իրավական հետազոտություն-ները ոչ միայն ծավալային տեսանկյունից բազմապատկվեցին, այլև համակարգված բնույթ ստացավ և աստիճանաբար ձևավորվեց որպես ինքնուրույն իրավաբանական գիտություն:

Այդ գործընթացները հիմնականում զարգացան Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Անգլիա-յում և ԱՄՆ-ում⁶: Համեմատական իրավագիտությունը զարգացավ նախահեղափոխական Ռուսաստանում և մասամբ նաև Խորհրդային Միությունում:

Գերմանիայում համեմատական իրավագիտությունը սկզբնապես ձևավորվեց որպես հա-մեմատական-պատմական մեթոդ կամ գիտության: Այդ ժամանակվա համեմատական իրա-վագիտության առումով հասկացվում էր իրավունքի պատմության համեմատական ուսումնա-

⁶ Տե՛ս Шумилов В. М., Правовая система США, М., 2006:

սիրություն: Այդպիսի ուղղության համար հիմք էր ծառայում իրավունքի պատմական դպրոցը, որը լայնորեն կիրառում էր տարբեր ազգային համակարգերի համադրումը: Իրավունքի պատմական դպրոցի հիմնադիր Սավինյինը փորձեց սետղծել իրավունքի գիտական պատմությունը:

Սավինյին իր «Մեր ժամանակի առաքելությունն օրենսդրության և իրավագիտության վերաբերյալ» գրքով կոմ նշում է, որ ժողովրդի բնավորությանը և ոգուն, կեցությանը և վիճակին համապատասխան իրավունքը նախ ստեղծվում է նրա բարքերով ու հավատալիքներով, և հետո միայն իրավագիտությամբ ոչ թե օրենսդրի կամայանականության, այլ ժողովրդական կյանքի անտեսանելիորեն գործող ներքին ուժերով: Այդ իսկ պատճառով, ըստ նրա, յուրաքանչյուր ժողովրդի իրավունքը նրա **բնավորության և ոգու արտահայտությունն է**: Հետագայում իրավունքի պատմական դպրոցի շրջանակում զարգացավ **համեմատական-ազգագրական իրավագիտությունը**, որը կապված է ճանաչված գիտնականներ Պուխտայի և Կոհլերտի հետ: Վերջինս համեմատական իրավագիտության շրջանակում ուսումնասիրել է նաև հայոց հին իրավունքը:

Գերմանիայի մեկ այլ գիտնական Հանսը խստորեն քննադատելով իրավունքի պատմական դպրոցի խոցելի տեղերը առաջ քաշեց իր համեմատական-փիլիսոփայական պատմական ծրագիրը: Դրա հաստատումն է վկայում նրա քառահատոր հետազոտությունը՝ «Ժառանգման իրավունքը համաշխարհային-պատմական զարգացման մեջ»: Այդ աշխատությունում հեղինակը համակողմանի համեմատական-վերլուծության է ենթարկել տարբեր ժողովուրդների՝ հռոմեացիների, հինդուանների, չինացիների, հրեաների, մահմեդականների և հույների, ինչպես նաև նոր ժամանակների ազգերի՝ իտալացիների, պորթուգալացիների, ֆրանսիացիների, անգլիացիների և հյուսիսամերիկյան ժողովուրդների ժառանգման և ընտանեկան իրավունքը: Այս աշխատությունը իր ծավալով առաջին խոշոր ներդրումն է իրավունքի պատմության համեմատական հետազոտության բնագավառում: Գիտնականներից ոմանք այդ աշխատության հետ են կապում արդի համեմատական իրավագիտության սկզբնավորումը:

Համեմատական իրավագիտության գերմանական դպրոցի խոշոր ներկայացուցիչներ են Կ. Յախարիան, Յ. Միտտերմայերը և Ա. Ֆեյերբախը: Պրոֆեսոր Կախարիայի հիմնարար աշխատությունը՝ «Ֆրանսիական իրավունքի դասագիրք», որտեղ հեղինակը ֆրանսիական իրավունքը դիտարկում է պատմա-փիլիսոփայական տեսանկյունից: Յախարիան պրոֆեսոր Կ. Միտտերմայերի հետ 1829 թ. հիմնադրում է «Իրավագիտության և արտասահմանյան օրենսդրության քննադատական ամսագիր»-ը⁷: Այդ ամսագիրը գոյատևեց մինչև 1953 թ. հրատարակված 26 հատորները պարունակում են քննադատական և համեմատական վերլուծական հսկայական նյութ՝ տարբեր երկրների քրեական, քրեական-դատավարական և քրեաբանության վերաբերյալ: XIX դարի երկրորդ կեսերին համեմատական իրավագիտության նշանավոր դեմքերից է նաև Ա. Ֆոյերբախը, որը լայնորեն օգտագործել է համեմատական մեթոդը քրեական օրենսդրության բնագավառում և փորձել է ստեղծել համեմատական իրավունքի գիտություն, որը մեկնաբանում էր որպես իրավունքի համընդհանուր պատմություն: Ֆոյերբախը մշակել է Բավարիայի քրեական օրենսգրքի նախագիծը, որը XIX դարի ընթացքում ծառայել է որպես մոդել (նմուշ) ինչպես Գերմանիայի, այսպես էլ այլ երկրների օրենսդիրների համար:

⁷ Տե՛ս «Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes»:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ XIX դարի առաջին և երկրորդ կեսերին Գերմանիայում նշանակալի քայլեր կատարվեցին համեմատական իրավագիտության զարգացման խնդրում:

Եթե XIX դարի առաջին կեսին համեմատական իրավագիտության կենտրոնը համարվել էր Գերմանիան, ապա XIX դ. երկրորդ կեսին այն տեղափոխվել է Ֆրանսիա: Այստեղ տարբեր իրավական համակարգերի համեմատական հետազոտությունները ամենից առաջ կատարվում էին գործնական-կիրառական նպատակներով և դրանով է պայմանավորված «համեմատական օրենսդրություն» տերմինի երևան գալը: Խնդրո հարցում էական դեր է խաղացել նաև այն, որ տվյալ ժամանակաշրջանում ֆրանսիական իրավագիտությունում իշխում էր պոզիտիվիստների դպրոցը: Իրավունքի փիլիսոփայության պոզիտիվիստական (և նեոպոզիտիվիստական) ուղղությունն իրավունքի ընդհանուր տեսության տեսքով զարգացել է XIX-XX դարերում՝ հիմնականում վերլուծական (այդ թվում՝ համեմատական-վերլուծական) իրավագիտության դիրքերից: Վերլուծական իրավագիտության գաղափարները և սահմանումներն իրենց հիմնավորումն ու զարգացումն են գտել Բ. Օստենի «Պոզիտիվ իրավունքի փիլիսոփայությունում», Հ.Քելզենի «Իրավունքի մասին զուտ ուսմունքում», «առաջնային և երկրորդական իրավական կանոնների մասին» Հ. Հարտի ուսմունքում, Օ. Վայնբերգերի «Իրավունքի ճանաչողական-քննադատական տեսությունում» և այլն:

1869 թ. Փարիզում հիմնադրվել է համեմատական օրենսդրության ընկերությունը, որը նշանակալի դեր է խաղացել համեմատական իրավագիտության զարգացման խնդրում: 1875 թ. ընկերությունը սկսել է հրատարակել «Տարեգիրք արտասահմանյան օրենսդրության» («Annuaire de législation étrangère») և «Տարեգիրք Ֆրանսիական օրենսդրության» («Annuaire de législation française») հանդեսները:

Ֆրանսիայի արդարադատության նախարարությանը կից ստեղծվել է «Արտասահմանյան օրենսդրության կոմիտե», որը համեմատական օրենսդրության ընկերության հետ համատեղ ապահովում էին օտարերկրյա օրենսգրքերի և կարևոր օրենսդրական ակտերի թարգմանությունը ֆրանսերենի: Համեմատական իրավագիտության զարգացումը Ֆրանսիայում կապված նշանավոր իրավաբան Ռ. Սալեյի աշխատությունների հետ: Վերջինս համեմատական իրավունքի նպատակը տեսնում էր ազգային իրավունքի կատարելագործման և հետագա զարգացման մեջ: Նա, ուսումնասիրելով իտալական, շվեյցարական և գերմանական պարտավորական իրավունքը, բացահայտել է դրանց ընդհանրությունները և այնպիսի լուծումների առկայությունը, որոնք կարող էին փոխառվել ֆրանսիական իրավունքի կողմից: Այսպիսով, համեմատական իրավագիտությունն աստիճանաբար տեսք է բերում նաև գործնական-կիրառական նշանակություն:

Անգլիացի պրոֆեսոր Ն. Բարունը համեմատական իրավագիտության սկզբնավորումն Անգլիայում կապում է երկու հիմնական իրադարձությունների հետ՝ 2. Դարվինի տեսակների ծագման մասին ուսմունք, ինչպես նաև մարդաբանության, փիլիսոփայության և կրոնի բնագավառում համեմատական հետազոտությունների և Բրիտանական կայսրության ընդարձակման հետ:

1861թ. լույս է տեսնում Հ. Մենի «Հին իրավունքը» գիրքը, որը Օքսֆորդի համալսարանի համեմատական իրավագիտության ամբիոնի վարիչն էր: Գրեթե նույն ժամանակաշրջանում ԱՄՆ-ում նույնպես սկսվում է իրականացվել համեմատական-իրավական հետազոտություններ և հիմնադրվում են հռոմեական իրավունքի ամբիոններ Իելսկոյ (1876թ.) և Կոլումբիայի (1880թ.) համալսարաններում:

Այդ երկրներում համեմատական իրավագիտության զարգացմանը խթան հանդիսացան նաև առևտրային կապերի ընդարձակումն այլ երկրների հետ: 1859 թ. լույս է տեսել անգլիացի պրոֆեսոր Ա. Լևի «Միջազգային առևտրային իրավունք» գիրքը, որտեղ հեղինակը համեմատական վերլուծության էր ենթարկել անգլիական առևտրային իրավունքը՝ 28 արտասահմանյան երկրների իրավունքի հետ:

1895 թ. հիմնադրվել է «Համեմատական իրավունքի ընկերություն»-ը, որը հրատարակեց «Համեմատական իրավունքի ընկերության ամսագիր»: Եթե ընկերության հիմնական նպատակն էր Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի ստատուտային իրավունքի համակարգումը, ապա ամսագիրը խնդիր էր դրել իր ընթերցողներին ծանոթացնել իրավունքի հետ կապված իրադարձությունները:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո համեմատական իրավագիտության նկատմամբ հետաքրքրությունն Անգլիայում, ԱՄՆ-ում և ընդհանրապես աշխարհում, ավելի է մեծացել: 1900 թվականին Փարիզում կայացել է համեմատական իրավունքի առաջին միջազգային կոնգրեսը: Կոնգրեսում կարդացված զեկուցումները պարզաբանում էին համեմատական իրավագիտության հիմնական հասկացությունները և կատեգորիաները, մեթոդաբանությունը, խնդիրների և նպատակների հետ առնչվող հարցերը: Կոնգրեսը հսկայական ազդեցություն է ունեցել համեմատական իրավագիտության հետագա զարգացման վրա: Այսպես, XIX դարում Ֆրանսիայում ձևավորված «համեմատական օրենսդրության» հայեցակարգը XX դարի սկզբներին վերափոխվել է «համեմատական իրավունք» հայեցակարգի, այսինքն՝ համեմատական իրավագիտության հետազոտության օբյեկտն արդեն ոչ միայն պոզիտիվ օրենսդրությունն էր, այլև իրավաբանական պրակտիկան (կոմերցիոն, վարչական և նոտարական), տարբեր հեղինակների տեսական հայացքները և տարբեր իրավական համակարգերի պատմական զարգացման հիմնախնդիրները: Շնորհիվ համեմատական իրավագիտության ֆրանսիական դպրոցի՝ գիտական շրջանառության մեջ է դրվել «իրավական համակարգեր» հասկացությունը, որը փոխարինել է «օրենսդրության համակարգեր» հավասարությանը: Այս հանգամանքը հնարավորություն է տվել առավել ընդարձակելու համեմատական-իրավական հետազոտությունների ոլորտը: Համեմատական իրավունքի ինստիտուտներ հիմնադրվեցին Փարիզում և Լիոնում, որտեղ դասախոսությունները վերաբերում էին համեմատական իրավագիտության հրատապ հարցերի վերաբերյալ: Այդ ինստիտուտների գործունեությունը (Լիոնի ինստիտուտը հրատարակվել է համեմատական իրավագիտության հարցերի վերաբերյալ 42 հատոր, իսկ Փարիզի ինստիտուտը՝ 67 հատոր հանդեսներ) նպաստել է համեմատական իրավագիտության զարգացմանը ոչ միայն Ֆրանսիայում, այլև նրա սահմաններից դուրս:

XX դարի առաջին կեսին համեմատական իրավագիտությունը որոշակի զարգացում է ապրել նաև Գերմանիայում: Գերմանիայում ժամանակակից համեմատական իրավունքի հիմնադիր համարվում է Ռաբելը, որն ապացուցում էր, որ ուրիշ երկրների իրավական փորձը օգտակար կարող է լինել գերմանական իրավունքի կատարելագործման համար: Ռաբելը գիտության մեծ կազմակերպիչ էր, դրա վկայությունն է նրա կողմից հիմնադրված համեմատական իրավունքի ինստիտուտները, որտեղ կարդում էր համեմատական իրավունքի վերաբերյալ իր դասախոսությունները: Ռաբելը համեմատական իրավագիտությունը բաժանում էր երեք ճյուղերի՝ «ազգագրական իրավագիտություն», «պատմական համեմատություն» և «համեմատական իրավունքի համակարգված-դոգմատիկ գիտության»:

Վերջինում նա հասկանում էր «քաղաքկրթված իրավական համակարգերի» նորմերի համեմատական ուսումնասիրություն: 1933 թ. նացիոնալ-սոցիալիստների իշխանության գալու

հետևանքով առաջադեմ գիտնականները, այդ թվում և Է. Ռաբելը թողել են Գերմանիան: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ համեմատական իրավագիտությունը, բնականաբար, անկում է ապրում:

Համեմատական իրավագիտությունը որոշակի զարգացում է ապրել նաև նախահեղափոխական Ռուսաստանում: Խնդրո բնագավառում նշանակալի ավանդ ունեն ռուս հայտնի իրավաբաններ Ն. Մ. Կորկունովը, Վ. Ի. Սեգինիչը, Մ. Մ. Կովալևսկին, Պ. Գ. Վինոգրադովը, Ս. Մուրոմցևը, Գ.Ֆ. Շերշևիչը, Ֆ.Վ. Տարանովսկին և այլք: Առանձնապես նշանակալի հետք է թողել պրոֆեսոր Պ. Գ. Վինոգրադովը: Նա ռուսական ակադեմիայի իսկական անդամ էր, իսկ 1903 թվականից Օքսֆորդի համալսարանի համեմատական իրավագիտության ամբիոնի վարիչն էր: Նրա հիմնական աշխատություններն՝ «Происхождение феодальных отношений в Ланбардской Италии» (1881), «Очерки по теории права» (1915թ.), «Исследование по исторической юриспруденции» (1920թ.):

Համեմատական-պատմական մեթոդը Վինոգրադովն օգտագործում էր իրավունքի պատմական զարգացման հետազոտության համար, մասնավորապես այդ մեթոդի շնորհիվ նա համակողմանի վերլուծության է ենթարկել հռոմեական իրավունքի ռեցեպցիայի հիմնախնդիրները միջնադարյան Եվրոպայում: Ըստ Վինոգրադովի՝ իրավունքի զարգացման պատմական տիպերն են՝ 1. Իրավունքի ակունքները տոտեմական հասարակությունում, 2. Համայնական կամ տեղական իրավունք (Trial Law), 3. Քաղաքային իրավունք (Civil Law), 4. Միջնադարյան իրավունք, որպես կանոնական և ֆեոդալական իրավունքի համակցություն, 5. Բուրժուական իրավագիտություն, 6. Սոցիալիստական իրավագիտության սկիզբ:

Համեմատական իրավագիտությունը, ըստ Վինոգրադովի, կոչված է համակարգելու բազմաթիվ իրավական տպավորությունները, որոնք ստանում ենք հասարակական կյանքում:

Ընդհանրապես ռուսական իրավագիտությունը և իրավական միտքը մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը բավականին զարգացած էր և բոլորովին էլ չէր զիջում արևմտյան Եվրոպային:

Խորհրդային ժամանակաշրջանում համեմատական իրավագիտությունը, ըստ էության, զարգացում չապրեց, սակայն 70-80-ական թվականներին աշխուժություն նկատվեց գիտության այդ բնագավառում: Հատկապես արժանի է հիշատակել մի շարք խորհրդային գիտնական-իրավաբաններ՝ Ա. Լ. Չիվս, Վ.Պ. Կազիմիրչուկ, Ա. Ա. Տիլե, Վ. Ա. Տումանով, Գ. Վ. Շվեկով և այլք, որոնք նշանակալի ներդրում ունեցան համեմատական իրավագիտության ձևավորման և զարգացման խնդրում՝ Խորհրդային Միությունում: Պոստսոցիալիստական Ռուսաստանում նոր թափ ստացավ համեմատական իրավագիտությունը: Այն դասավանդվում է Ռուսաստանի առաջատար ուսումնական հաստատություններում, մշակվեցին և հրատարակվեցին հետևյալ դասագրքերն ու ուսումնական ձեռնարկները⁸:

Համեմատական իրավագիտության զարգացման արդի փուլը սկսվում է երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: Այս ժամանակաշրջանի համեմատական իրավագիտությունը զարգանում է հետևյալ հիմնական ուղղություններով. 1) համեմատական իրավունքի ընդհանուր տեսական հիմնախնդիրներ՝ առարկան, նպատակը, գործառույթները և այլն, 2) հիմնական իրավական համակարգերի համեմատական հետազոտության, 3) ճյուղային իրավաբանական գիտությունների շրջանակում համեմատական վերլուծություններ:

Արդի ժամանակաշրջանի համեմատական իրավագիտության զարգացման կենտրոն-

⁸ Стн Марченко М. Н., Сравнительное правоведение, М., 2000: Тихомиров Ю. А., Курс сравнительного правоведение, М., 1996:

ները մնում են Արևմուտքի առաջատար համալսարաններն ու հաստատությունները (Հարվարդ, Օքսֆորդ, Սորբոն և այլն): Համեմատական իրավագիտության զարգացման խնդրում նշանակալի ավանդ են ներդրել ֆրանսիացիներ Ռ. Դավիթը և Մ. Անսելը, ամերիկացիներ Ռ. Շլեզենգերը և Ջ. Մերրիմենը, գերմանացիներ Կ. Ցվայգետը և Հ. Կյոսցը և այլք:

Համեմատական իրավագիտության բնագավառում լայնորեն հայտնի են հետևյալ հանդեսներն ու ամսագրերը՝ ֆրանսիական «Revue internationale de droit compare», գերմանական «Rafels Zeitschrift fur auslandisches und internationales Privatrecht», ամերիկյան «The American Journal Comparative Law», անգլիական «The international and Comparative Law Quarterly» և այլն:

Ժամանակակից համեմատական իրավագիտությունը, բացի գիտական-տեսական և ճանաչողական նշանակությունից, ձեռք է բերել նաև գործնական-կիրառական հնչեղություն: Այն հսկայական դեր է խաղում պետությունների, հատկապես նորանկախ, իրավաստեղծ ոլորտում:

Annotation. In this article the author has systematically analyzed the problems related to the origin and development of comparative jurisprudence in specific countries, in particular the origin and development of the idea of comparative jurisprudence in the ancient world, the development of the views of comparative jurisprudence in the Middle Ages, the historical-philosophical aspects of comparative jurisprudence direction In Germany, the development of comparative jurisprudence in England and the USA, comparative jurisprudence in Russia, comparative jurisprudence in the first half of the 20th century, comparative jurisprudence in the period after World War 2, comparative jurisprudence and international scientific cooperation. The ideas of comparative jurisprudence in the ancient world were more prominently manifested in the works of the philosophers of Ancient Athens and the lawyers of Ancient Rome, according to Western scholars, it was here that not only comparative-legal ideas were formed for the first time but also, in practice for the first time, an attempt was made to subject the state and law to comparative research. In the Middle Ages, the ideas of comparative jurisprudence had a certain development based on the borrowing (reception) of Roman law, the formation and coordination of canon law, as well as national legal system (mainly) on the basis of customary law. Comparative legal studies continued throughout the Middle Ages, up to modern times, when Montesquieu, Hugo Grotius, Pufendorf, and others succeeded one another.

In the new and modern period, comparative legal researches not only multiplied in terms of volume, but also took on a systematic nature and was gradually formed as an independent legal science

Аннотация. В данной статье автор детально систематически проанализировал проблемы, связанные с зарождением и развитием сравнительного правоведения, а также основные вехи исторического развития сравнительного правоведения в конкретных странах, в частности зарождение и развитие идеи сравнительного правоведения, сравнительное правоведение в древнем мире, развитие взглядов сравнительного правоведения в средние века, историко-философские аспекты направления сравнительного правоведения в Германии, развитие сравнительного правоведения в Англии и США, сравнительное правоведение в России, сравнительное правоведение в первой половине XX века, сравнительное правоведение в период после Второй мировой войны, сравнительное правоведение и международное научное сотрудничество. Идеи сравнительного правоведения в древнем мире наиболее ярко проявились в трудах философов Древних Афин и юристов Древнего Рима. По мнению западных ученых, здесь впервые сформировались не только сравнительно-правовые идеи, но и на практике впервые была предпринята попытка подвергнуть государство и право сравнительному исследованию. В средние века идеи сравнительного правоведения получили определенное развитие, основанное на заимствовании (рецепции) римского права, формировании и согласовании канонического права, а также национальных правовых систем (преимущественно) на основе обычного права. Сравнительно-правовые исследования продолжались на

протяжении всего Средневековья, вплоть до нового времени, когда сменяли друг друга Монтескье, Гуго Гроций, Пуфендорф и другие. В новый и современный период число сравнительно-правовых исследований не только увеличилось по объему, но и приобрели системный характер и постепенно сформировались как самостоятельная правовая наука.

Բանալի բառեր - համեմատական իրավագիտություն, մեթոդաբանություն, համակարգվածություն, հանրային և մասնավոր իրավունք, օրենք, նախադեպ, իրավակիրառ գործունեություն, սովորույթ:

Keywords: comparative jurisprudence, methodology, coordination, public and private law, law, precedent, law enforcement activity, convention.

Ключевые слова: сравнительная юриспруденция, методология, систематизация, публичное и частное право, закон, прецедент, правоприменительная деятельность, узус.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Давид Р., Основные правовые системы / Современности сравнительное право, М., 1967, էջ 25-26):
2. Книга правителя области Шан (Шан Дзюнь Шу.) М., 1993, էջ 212-213):
3. Марченко М.Н., Сравнительное правоведение, М., 2000; Тихомиров Ю. А., Курс сравнительного правоведения. М., 1996:
4. Марченко М.Н., Сравнительное правоведение. Общая часть. М., Зерцало, 2004, с. 42.
5. Нерсесянц В.С., История политических и правовых учений. М., 2014.
6. Романов А.К., Правовая система Англии. М., 2000.
7. Шумилов В.М., Правовая система США, М., 2006.
8. «Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes».

Վարդանյան Ռ. - իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, էլ. հասցե՝ rafayel.vardanyan@investigator.am:

Շուքուրյան Ա. - ավագ գիտաշխատող, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, էլ. հասցե՝ shuqur@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 24.05.2023 թ., տրվել է գրախոսության 24.05.2023 թ., երաշխավորվել է իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Սաֆարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.10.2023 թ.: